

Kemény István
1925–2008

„Kemény, maga megint hazudott!” – tért vissza a kihallgató tiszt néhány hét vállalási szünet után. Az újabb kihallgatáson újabb valótlanosságok állításával adott munkát a nyomozóknak. A fenyegetettség súlyos volt, a hatalom bűnbakokat keresett, de úgy állították be, mintha „nyílt, őszinte vallomással, megbánással” a megbocsátást is el lehetne érni, menthetné az életét, kaphatna kedvezményt. Sem akkor, a forradalom utáni börtönben, sem később, szabadlábban, a sülyesztőnek szánt Széchenyi Könyvtárban, de még később sem, az 1968 körüli reformévekben sem hitte, hogy a rendszerrel, a hatalommal akár csak egy-egy vékonyka szálon azonosulni lehetne. A mindenkori politikai rezdülések, enyhülések vagy keményedések sohasem tévesztették meg. Azt hiszem, maga a rendszerváltozás sem. Mindig élt az enyhüléssel, a megnyíló lehetőségekkel, de nem azonosult, és nem vállalta a rendszerek politikai vagy hatalomtechnikai korlátaiból következő kompromisszumokat. Nem azért, mert egy kicsit többet akart kicsikarni a mindenkori rendszerekből a maga számára, hanem mert értette, tudta, hogy a hatalmi rendszerek és az ő világlátása között sohasem volt, lehetett híd, átjárás. Ő mindig mindenkor a másik oldalon állt.

Keresem a szavakat, miként fogalmazhatnám meg ezt a másik oldalt. Azt írnám, hogy az emberek oldalán, ha nem érezném, hogy a rendszerváltás előtt is, után is elkoptatták, kiüresítették ezt a kifejezést. Ezért inkább azt mondom, a társadalom oldalán állt. Nem tekintette a társadalmat a mindenkori hatalom játékszerének, látta, hogy mozgásteret korlátozott, de mégis öntörvényű, alakítja saját önálló életét. Saját céljai, belső törvényei szerint él, keresi a boldogulás útjait. Ha a társadalom bármely hatalmon kívüli csoportjáról van szó, akkor még azt is megérti, ha tagjai élnek a rendszer nyújtotta lehetőségekkel. Alapvető felfogása szerint ez nem erkölcsstelen dörgölődés, hanem életrevalóság, mindaddig, míg nem követi a másik oldal célrendszerét.

Nem véletlen, hogy a mindenkori hatalmon kívüli társadalmi csoportokkal foglalkozott: szegényekkel, cigányokkal, munkásokkal. Ma úgy mondanánk, a túlélési stratégiákat kereste. Azt hiszem, Pista nem használta ezt a kifejezést, mert a vizsgált társadalmi csoportok létezését, cselekedeteit, törekvéseit, értékeit az adott társadalmi csoport belső törvényeiből vezette le. Kutatásai arra irányultak, hogy megértse e törvényeket, normákat, cselekvési pályákat. Ami az adott csoport tradícióján létrejött törvényekre épülő életforma, az még akkor sem nevezhető túlélési stratégiának – Pista megértő szociológiai szemlélete szerint –, ha fizikai értelemben valóban a túlélésről van szó. Mint amilyen a cigányok, a szegények, a munkások generációi által létrehozott szokások arra, hogy egyének, lakjanak, gyerekeket neveljenek, jobb életet éljenek – mindig az adott körülmények között. A körülményekre elhanyagolható a befolyásuk, életformájuk mégis stabil alapon áll mindaddig, amíg önnön normáikat, törvényeiket tekintik cselekedeteik alapjának.

Érdeemes arra figyelni, hogy nemcsak az archaikus életformát élő cigányokat vizsgálta ezzel az antropológiai szemlélettel, hanem a munkásokat is. Azokat a munkásokat, akik a vizsgálódás korszakában „a társadalom vezető erejét” adták. Szemléletének éppen az a lényege, hogy biztos, nem kérészerű ideologikus-manipulatív megközelítésekre épített. A munkásvizsgálatokban is megtalálta a stabil talajt. „Az életformát alapvetően befolyá-

solja az életpálya, az egyén múltja. Az életutak egyediek, és az egyedi életutakat súlyos szociológiai törvényszerűségek határozzák meg.”

Kemény két módszert használt, és a kettő kombinációjával újította meg a hazai szociológiát. Az egyik a társadalom-statisztikai mérés volt. A maga idejében, az 1960-as években ez is újításnak számított. Olyan korszak volt, amikor a tények, a valóság nem jelenhetett meg közvetlenül, csak ideologikus mázban. Egyszerű, ma már triviálisnak tűnő jelenségeket mért, de az eredmény a maga pőreségével mégis félelmet keltett. Valódi újítást jelentett a mélyinterjú módszere, amellyel közel lehetett férkőzni a valósághoz. Az interjú – Pistától tanultuk – arra való, hogy a megkérdezettet valóban meghallgassuk, lehetőséget adjunk arra, hogy bevezessen abba a világba, amelynek a törvényszerűségei szerint él. Az interjú a megismerést és a megértést szolgálta. Olyan korszakban kezdte el az interjú eszközt használni, amikor a hatalom rettegett a valóságtól és a véleményektől. Rajta is tartotta a szemét a kutatókon.

Olvasom tanulmányait, éppen egyet a munkások világáról, törekvéseiről. Szigorú statisztikai elemzéssel kezdődik. Számok, arányok, létszámnövekedés, mobilitás, az eredet kérdései, vagy éppen a családösszetétel, a keresők arányai, gyerekek és tanulás. Rövid ténymegállapítások. Majd a következő oldalakon egy hosszú interjúrészlet: egy csepeli munkás életútja a viharsarki gépész családtól egészen a gyárig, az ott kivívott megbecsülésig. És az idézetet követően nincs saját szöveg, nem írja át a tudomány nyelvére, nincs okoskodás.

Nagyon rövid idő adatott meg számára oly sok feladatra 1966-tól 1972-ig, amikor legálisan kimehetett a terepre cigányokat, szegényeket, munkásokat kutatni.

Kemény István iskolaalapító volt. Bevezetett bennünket a valóságba, és melleleg a szociológiába. Kutattunk és olvastunk. Hetente szemináriumot tartott a lakásán. 1972-ben mindenhol eltávolították. Helyzete rosszabb lett, mint a börtön után, amikor legálisan fordíthatott: 1972 után még ezt sem tehette. 1977-ben emigrált Párizsba, és csak a rendszerváltás után térhetett vissza.

Sosem panaszkodott, integritását mindig megőrizte. Ragyogó tanulmányokat írt, igazi szociológiai elemzéseket, nem a politikai rendszerről, hanem arról, hogy miként él benne a társadalom. Szerinte téves az a megközelítés, hogy konszenzus lett volna a hatalom és a társadalom között. Az is téves, hogy a hatalom tartotta volna fenn a rendszer működőképességét. Szerinte: „a központi hatalom rendelkezései általában arra irányulnak, hogy értelmétől, céljától és lehetőségeitől foszsják meg az egyéni és csoportos kezdeményezést, viszont erre a kezdeményezésre épülnek az ellenstratégiák. Így a kelet-európai társadalmak normális időben való normális működését éppen az ellenstratégiák tartják fenn, a második gazdaság szereplői ilyen értelemben is kétéltűek: lázadók is, egyetértők is. De elképzelhető-e olyan élet, amelynek minden pillanata lázadás, vagy minden pillanata egyetértés lenne?”*

A rendszerváltás óta eltelt csaknem két évtized során a családok, a társadalom életében annyi változás ment végbe, mint a megelőző fél évszázadban. Olvasom Pista cikkeit, és az a kérdés fogalmazódik meg bennem: bár sokat tudunk az új rendszerről, de mennyit a társadalom életéről?

Dávid János

* Szabad vállalkozók országa? Magyar Füzetek, 6. sz. Párizs, 1981.